

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ПОШУК ПАРАДИГМИ

Актуальність дослідження. Незалежній Україні 18 років! Пройде час і ми будемо чути, з пафосом говорити – незалежній Україні 20 років! Ці дати викликають позитивні асоціації з відповідним віком людини. Це вік повноліття, який характеризується формуванням світогляду, самоствердженням особистості, вибором її життєвого шляху та ціннісних орієнтирів.

Але виникає питання, чи коректно порівнювати вік людини і вік становлення держави – і так, і ні. Не втягуючись в аналіз, відзначимо два таких моменти. Наші західні сусіди, які також експериментували з соціалізмом, як держави і як суспільства, за цей час чітко визначилися зі своїми світоглядними, суспільними, політичними, економічними, культурними, педагогічними цінностями і шляхами їх актуалізації – стали членами європейської спільноти. Можемо сказати – “стали повнолітніми”. Що стосується України, то за час незалежності виросло нове покоління. Який світогляд, які духовні, культурні, цивілізаційні, “життєві” шляхи, орієнтири, цінності та ідеали ми (держави, суспільство, сім’я, політики, філософи, педагоги), відмовившись від радянської системи, їм пропонуємо?

Що ми пропонуємо в освітній сфері? Спробуємо розглянути це питання через “критику” (аналіз) розвитку освітніх парадигм.

Постановка проблеми. Будемо дотримуватися такої дефініції поняття “освітня парадигма” – це певні положення, які дозволяють сформулювати та впровадити в практику освіти цілісні моделі освіти, “базова концептуальна схема, що змінюється з часом і характерна для певного етапу в розвитку науки, модель постановки проблем і їх вирішення” [1, с. 185].

З кінця ХХ ст. у філософській та педагогічній науках відбувається активний процес пошуку методологічних основ розвитку освіти (педагогіки) в

контексті парадигмального підходу – іде пошук сучасної парадигми освіти [2, 3, 4, 5].

Одним з методологічних принципів формування освітніх парадигм, на нашу думку, може бути *комунікативний підхід*, в основі якого лежить розгляд всіх аспектів сфери освіти в контексті явища і поняття комунікації.

Виклад основного матеріалу. В *суспільному* аспекті можемо визначити наявність в історії розвитку освіти *авторитарної та демократичної* парадигм.

В західних суспільствах авторитарна парадигма була, в тій чи іншій мірі, домінуючою до кінця XIX ст. В освітньому (педагогічному) контексті вона набула форм *авторитарно-технократичної та авторитарно-імперативної*.

Авторитарно-технократична парадигма базується на абсолютизації раціоналістичного, технічного та цивілізаційного підходів, в основі *авторитарно-імперативної освіти* – абсолютизація релігійних та ідеологічних установок. Що стосується останньої, то для західної освіти, більшою мірою, були притаманні авторитарно-релігійні принципи освіти (особливо це стосується католицизму).

Як не парадоксально, але авторитарність західної системи освіти базується, в своїй основі, на понятті “індивідуальності”. При визначенні сутності людини, її цінностей, чинників розвитку в системі “соціальне – індивідуальне” пріоритет віддається “індивідуальному”. Людина (індивідуальність) визнається найвищою цінністю, мірою всього. Абсолютизація індивідуальності привела до формування філософії та психології індивідуалізму, результатом яких стали: егоїзм людини, переоцінка її ролі і місця в системі “людина – природа”, “людина – суспільство”, відносність цінностей. Як наслідок, загострення в XX ст. моральних та екологічних проблем. Тому в західній філософії XX ст. гостро стоїть проблема подолання крайнощів індивідуалізму, “центровості людини (свідомості)”, посилення соціальних та ціннісних складових розвитку особистості.

Результатом рефлексії цієї проблеми став розвиток філософії комунікації (комунікативної філософії), де комунікативність розуміють як онтологічну

основу розвитку суспільства та особистості (М. Бубер, К. Ясперс, М. Бахтін, Е. Левінас, К.-О. Апель, Ю. Габермас та ін.). В педагогіці дискурс цієї проблеми актуалізувався в ідею переоцінки комунікативних засад освіти, визначення комунікативності методологічним принципом освіти (О.-Ф. Больнов, Г. Батищев та ін.).

Становлення демократичної парадигми західної освіти розпочалось у ХХ ст., особливо в його другій половині, що стала періодом теоретичного і практичного пошуку та формалізації різних підходів до визначення, формування та практичної реалізації демократичних засад освіти. В *освітньому (педагогічному) контексті* базовим інтегративним, системостворювальним принципом формування нової парадигми освіти став **гуманістичний принцип**. Тому ми можемо говорити про формування у західних суспільствах другої половини ХХ ст. **гуманістичної парадигми освіти**.

У вітчизняній освіті авторитарна парадигма освіти домінувала до початку 90-х років ХХ ст. До встановлення радянської влади вона актуалізувалась у формі авторитарно-релігійної освіти, а в радянський період вітчизняної історії – у формі авторитарно-ідеологічної системи освіти.

З початку 90-х років ХХ ст. відбувається процес становлення **демократичної парадигми** освіти.

На думку російського вченого М. Алексеєва існують такі сучасні педагогічні підходи: гуманістичний, розвивальний, індивідуальний, компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований [6, с. 3].

Можемо бачити актуалізацію демократичної парадигми в таких педагогічних напрямках: гуманістична педагогіка, дитиноцентрована педагогіка, педагогіка співробітництва, педагогіка толерантності, особистісно орієнтована педагогіка, особистісно-соціально орієнтована педагогіка, суб'єктно орієнтована педагогіка (суб'єкт-суб'єктний підхід), діалогічний підхід та ін.

Ці педагогічні теорії, підходи, значною мірою, побудовані на подібних методологічних принципах, оперують, здебільшого, однаковими поняттями. Це призводить до розмитості, захаращеності педагогічного поля, вносить в

педагогічний процес невизначеність, заплутаність, повторювання одного й того ж, неадекватність та формалізм при використанні понять і категорій.

Тому потрібна концептуальна, смислотворча ідея, принцип, які б могли бути інтегративним, системоутворювальним, синтетичним фактором сучасних підходів у педагогіці, могли б стати їх методологічною основою і визначали сутність, мету, цінності педагогічного процесу та освіти в цілому, або, по-іншому, стали б онтологічною, аксіологічною, телеологічною їх основою.

Такою ідеєю, принципом у вітчизняній педагогіці стає *особистісно орієнтоване навчання і виховання (особистісно орієнтована освіта)*. Ми можемо говорити про формування на початку ХХІ ст. ***особистісно орієнтованої парадигми освіти***.

Зупинимось на спробі “критики” (аналізу) деяких аспектів особистісно орієнтованої парадигми освіти.

Як ми вже зазначали, західна педагогіка, здебільшого, використовує термін “гуманістична освіта (педагогіка)”. В чому різниця (якщо вона є) між парадигмами освіти – гуманістична і особистісно орієнтована. В сучасній педагогічній науці можемо побачити точку зору, яка базується на тому, що ці поняття є синонімічними [7]. Але історія становлення, суспільно-історичні, теоретичні, методологічні засади розвитку гуманістичної і особистісно орієнтованої освіти засвідчують, що при значній подібності цих концепції вони в багатьох аспектах різняться. В першу чергу мірою соціальної обумовленості. В гуманістичній теорії особистості домінує, в більшій мірі, обумовленість сферою та якостями, які визначаються поняттям “індивідуальність”, а в особистісно орієнтованій – сферою та якостями, які визначаються поняттям “соціальність”.

Використання поняття ***“особистісно орієнтована освіта (педагогіка)”*** як інтегративного базується на спробі подолання авторитарної моделі вітчизняної освіти, у якій поняттю особистості відводилася незначна роль. В системі “суспільство (колектив) – особистість” визначальна роль відводилася першому. Тому на протиположності авторитарній освіті, абсолютизації суспільних

чинників розвитку особистості постала потреба інших ідей, принципів, цінностей в основі яких поняття “особистість” та її свобода.

Перехід від авторитарної до особистісно орієнтованої освіти – значний крок в пошуку онтологічної, ціннісної та методологічної основ освіти. Найвищою цінністю, метою освіти стає особистість. Тому категорія “особистісно орієнтована освіта (педагогіка)” в *найбільшій мірі відповідає* тим тенденціям, які відбуваються в освітньому просторі пострадянських суспільств.

Але особистісно орієнтована освіта (це стосується також гуманістичної) не може, на нашу думку, мати завершально-парадигмальну форму, а є *перехідною парадигмою – від авторитарної до комунікативної*.

При аналізі особистісно орієнтованої освіти виникають питання до самого терміна “особистісно орієнтована освіта”, зокрема до терміна “орієнтована”. В цьому понятті вже: а) апріорно закладена (або сам термін дає підстави для такого розуміння) установка на відповідну односторонню спрямованість, орієнтованість, що межує з поняттями “вплив”, “монологічність”; б) дана орієнтованість ставить в центр особистість. А враховуючи невизначеність даного поняття, його близькість до поняття “індивідуальність”, невизначеність міри індивідуального і соціального в феномені особистість, це може призвести до абсолютизації, центровості особистості в системах “особистість – природа”, “особистість – суспільство” та ін. В цьому випадку ми знову виходимо на проблеми, які виникли на основі актуалізації принципу “*Людина є мірою всіх речей*” (софісти), принципів філософії свідомості з її декартівським “*Я мислю, отже існую*”, що при всіх їх позитивних настановах призвели до переоцінки людиною свого “Я”, своїх можливостей, своєї ролі в системах “людина – природа”, “людина – суспільство”, самовпевненості, егоїзму “Я-свідомості”. Наслідком цього стало загострення моральних та екологічних проблем ХХ століття.

Як особистісна орієнтованість, так і особливо індивідуальна гуманістична орієнтованість не можуть, на нашу думку, за своєю суттю, подолати авторитарність, вони не гарантують подолання ситуації абсолютизації як індивідуального, особистісного, так і соціального.

Сам по собі психологічний термін “особистість” не несе в собі цінностей, смислів, окрім *обумовленості соціумом*. Особистість – це соціальний індивід. Всі дорослі люди (які не мають серйозних психічних відхилень) є особистостями. Обумовленість розвитку, становлення особистості соціумом не дає відповіді на питання “якості” та рівня цієї обумовленості (і віруюча людина, і атеїст, і злочинець є особистостями). Термін “особистість” визначається також поняттями “самосвідомість”, “самотворчість” (в першу чергу їх процесуальними параметрами). Для характеристики якісних (ціннісних) параметрів, їх міри та критеріїв потрібно вводити інші поняття: “духовність особистості”, “рівень компетентності особистості” тощо.

Ще одне питання виникає, коли ми розглядаємо поняття особистості в контексті поняття “дитина”. Коли дитина стає особистістю? В цьому питанні не існує чіткої вікової визначеності. Тому діти не є особистостями в повному розумінні цього поняття, особистісність дитини – це процес, стан формування. А освіта, в основному, має справу з дітьми. І тут знову виникає підміна понять “особистість” та “індивідуальність”. Тому використання терміну “особистість” як базового, інтегративного викликає певні застереження.

Інше питання, на яке не дає чіткої відповіді особистісно орієнтована освіта, це питання легітимації ідеалів, цінностей, моральних принципів, їхніх критеріїв та ціннісних засад педагогічної взаємодії в системі “вчитель – учень”, особливо відповідальності, обов’язків, дисципліни учня. Питання “а судді хто?” не вирішується.

Тому, наведені вище зауваження до особистісно орієнтованої освіти обмежують її інтегративний, системоутворювальний характер.

В більшій мірі інтегративною в поєднанні підходів, які протиставляють себе авторитарній парадигмі освіти може стати, на нашу думку, *комунікативна*

парадигма освіти.

У своїй, в першу чергу, телеологічній та змістовній основі особистісно орієнтована парадигма є складовою комунікативної, але їх онтологічні, аксіологічні та методологічні засади в значній мірі різняться.

Спробуємо концептуально визначити деякі важливі відмінні характеристики комунікативної парадигми освіти:

– особистісно орієнтована парадигма освіти смисловою, ціннісною, телеологічною основою освіти визначає особистість, акцентує увагу на “центровості” особистості, повертає нас до принципу “Людина є мірою всіх речей” (софісти), принципів філософії свідомості з її декартівським “Я мислю, отже існую”, що може призвести до відповідних негативних результатів. Комунікативна парадигма освіти смисловою, ціннісною, телеологічною основою освіти визначає **комунікативну взаємодію** в системі “Я – Ти (Інший)”, при якій стверджується роль, цінність Іншого, Інший визнається як рівноправний, актуалізується відповідальність за Іншого;

– тільки комунікативна система “Я – Ти” актуалізує такі якості та цінності як духовність, любов, дружба, свобода, довіра, повага, емпатія, асертивність, співробітництво, співтворчість тощо.

– комунікація, на основі дискурсу, ставить і вирішує питання легітимації ідеалів, цінностей, моральних принципів та їхніх критеріїв. Тому комунікативна парадигма освіти розвиває в особистості світоглядну установку на діалогічний, дискурсивний спосіб їх легітимації та знання, уміння, навички актуалізації цієї установки.

– тільки онтологічна та методологічна система “Я – Ти” ставить питання відповідальності за Іншого, тому комунікативна парадигма освіти апріорно спрямована на розвиток в особистості відповідальності в різних системах комунікативної взаємодії, включаючи систему “особистість – природа”;

– система “Я – Ти” позбавлена крайнощів як індивідуалізму, так і

абсолютизації соціального, це шлях “пошуку міри”, “золотої середини” (Арістотель) між індивідуальним і соціальним, свободою і відповідальністю, свободою і дисципліною як в житті людини, так і в педагогічному процесі.

Висновки. Розвиток освіти в історичному контексті можемо визначити системою: авторитарна парадигма освіти – особистісно орієнтована (гуманістична) парадигма освіти – комунікативна парадигма освіти.

Як гуманістична, так і особистісно орієнтована система освіти не можуть в повній мірі бути гарантією демократичної (в суспільному контексті) парадигми освіти. В освітньому (педагогічному) контексті можливість продукування ними авторитарності особистості залишається. Вони не можуть відповісти на питання легітимації ідеалів, цінностей, моральних принципів та їхніх критеріїв; “міри” між індивідуальним і соціальним, свободою і дисципліною, свободою і відповідальністю як в житті людини, так і в педагогічному процесі; ціннісної основи взаємодії в системі “учитель – учень”.

Тому особистісно орієнтована система освіти (це стосується також гуманістичної) не може, на нашу думку, носити завершально-парадигмальної форми, а є перехідною парадигмою – від авторитарної до комунікативної.

Стаття є спробою “критики”, намаганням поставити питання і не дає відповіді на питання, які виникли (і можуть виникнути) в процесі пошуку та становлення парадигми освіти, яка б відповідала потребам сучасного історичного періоду розвитку людини і суспільства.

Література

1. Педагогический энциклопедический словарь / Под. ред. Б. М. Бим-Бада. – М. : Большая рос. энциклопедия, 2002. – 527 с.
2. Овдієнко Л. Н. Гуманістична освітня парадигма і зміст шкільного навчання / Л. Н. Овдієнко // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. — С. 26 – 30.
3. Романенко М. І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем / М. І. Романенко. – Дніпропетровськ : Вид. “Промінь”, 2000. – 160 с.

4. Матвієнко П.В. Методологія та практика аналізу педагогічних парадигм / П. В. Матвієнко, С. О. Огієнко // Шлях освіти. – 2003. – № 3. – 10 – 13.

5. Адоньєв Є.О. Традиційна та гуманістична парадигми освіти в антропологічному вимірі / Є. О. Адоньєв // Постметодика. – 2002. – № 7 – 8. – С. 12 – 15.

6. Алексеев Н. А. Личностно-ориентированное обучение в школе / Н. А. Алексеев. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 332 с.

7. Подмазін С. І. Особистісно орієнтована освіта (соціально-філософський аналіз): дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Подмазін Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2006. – 418 с.

Прищак Микола Дем'янович – доцент кафедри культурології, соціології, педагогіки та психології.

Вінницький національний технічний університет